

ВИДАТНІ ПОСТАТІ В НАУЦІ

Михайло Андрейчин

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ КЛІНІЦИСТІВ У РОЗВИТОК ІНФЕКТОЛОГІЇ

Тернопільський державний медичний університет
ім. Івана Горбачевського

Історія вчить, що без знання минулого не можна успішно просуватись у майбутнє. Досвід і кращі здобутки попередніх поколінь треба вивчати і запозичувати, а не відкидати їх чи нехтувати ними. Відомий вислів застерігає: «Хто у минуле вистрелить із пістолета, у того майбутнє вцілить з гармати».

Наш короткий нарис про інфекціоністів України народився з ініціативи групи професорів і переслідує благородну мету згадати добрим словом попередників, які творчою працею і особистим прикладом заклали підмурівок сучасної вітчизняної клініки інфекційних хвороб. У підготовці статті використано матеріали, які нам люб'язно надали: Муза Андріївна Борисова, Алла Дмитрівна Вовк, Жанна Іванівна Возіанова, Богдан Миколайович Дикий, Володимир Миколайович Козько, Роман Степанович Лисенко, Аза Михайлівна Михайлова, Агнета Іванівна Мостюк, Євген Васильович Нікітін, Микола Степанович Суремченко.

У подальшому ми будемо говорити лише про тих лікарів і вчених, які назавжди відійшли за обрій або ж у зв'язку з тяжкою недугою чи з іншої вагомої причини припинили участь у діяльності професійного товариства інфекціоністів.

Історія української медицини та її складової – клініки інфекційних хвороб – сягає у глибину віків. З XI сторіччя дійшли до нас свідчення про ченця Агапіта Печерського – знаменитого лікаря Київської Русі, який молитвою, зіллям і харчуванням лікував різних хворих, у тому числі інфекційних. Інший чернець Києво-Печерського монастиря – Алімпій – рятував хворих від «вогневиці, малярії і пропасниці», користуючись фарбами, якими писав образи.

Цінні клінічні спостереження за чумою у другій половині XIX сторіччя належать Данилу Самойловичу Самойловичу – визначному вченому, члену 14-ти закордонних академій. Згодом Данило Кирилович Заболотний (1866-1929) досконало описав

чумні бубони, пневмонію, загальні прояви чуми, поділився досвідом лікарської допомоги таким хворим, дав об'єктивну оцінку серотерапії. Ці вчені брали безпосередню участь у ліквідації багатьох епідемій чуми та надавали допомогу хворим в епідемічних осередках. Заклавши основу епідеміології як науки, вони розширили світогляд лікарів, перш за все інфекціоністів, озброїли їх епідеміологічними методами розпізнавання і подолання інфекційних хвороб.

Пріоритет відкриття кафедри інфекційних хвороб у медичному вищому навчальному закладі України належить видатному інфекціоністові В'ячеславу Карловичу Стефанському. У 1908 р. цей учений запровадив курс заразних хвороб на медичному факультеті Новоросійського (Одеського) університету, а в 1921 р. організував кафедру інфекційних хвороб. Перу В. Стефанського належать монографії «Дифтерия и её лечение», «Скарлатина», «Профилактика и клиника бешенства», а також один з перших вітчизняних підручників з інфекційних хвороб. В. Стефанський описав патогномонічну ознаку сибіркового карбункула, запровадив інтубацію при дифтерійному крупі, вперше застосував великі дози протидифтерійної сироватки при тяжких формах дифтерії, виявив амебiaz в Одесі.

Біля колиски кафедри інфекційних хвороб Національного медичного університету ім. О. Богомольця стояв академік Феофіл Гаврилович Яновський (1860-1928), котрий займає одне з почесних місць серед учених із всесвітнім визнанням. Він опублікував низку праць, присвячених бактеріологічному дослідженню черевного тифу та інших заразних хвороб, постійно консультував хворих у висипнотифозній лікарні в роки громадянської війни. Написав загальновідомий підручник з туберкульозу.

З учнів академіка Яновського слід згадати професора Анатолія Матвійовича Зюкова. У 1927 р. він очолив щойно відкриту у згаданому університеті кафедру інфекційних хвороб. Прекрасний клініцист, дослідник і педагог, А. Зюков зробив вагомий внесок у становлення і зміцнення цієї столичної кафедри, що у наш час успішно виконує функції опорної для профільних кафедр медичних вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації. Під керівництвом ученого плідно розроблялись клінічна діагностика і терапія скарлатини, дизентерії, черевного тифу та їх ускладнень. На підручнику А. Зюкова «Острые инфекционные болезни», виданому у 1941 р., підготовлено декілька поколінь лікарів.

Наступний завідувач вказаної кафедри – професор Борис Якович Падалка (1883-1964) – відомий своїми працями про

черевний тиф і дизентерію. Спостережливий клініцист, помітив характерну ознаку черевного тифу, названу його ім'ям – притуплення перкуторного звуку у правій здухвинній ділянці хворого у зв'язку з утворенням запального конгломерату з органів ілеоцекального кута та мезентеріальних лімфовузлів. Професору Б. Падалці належить добре відома інфекціоністам монографія «Брюшной тиф». Без перебільшення можна сказати, що це шедевр наукової праці, ознайомлення з якою приносить читачеві справжню інтелектуальну і професійну насолоду. Під керівництвом Б. Падалки здійснено ґрунтовні дослідження так званої хронічної дизентерії. У монографії «Дизентерия» шигельоз однозначно визначено як гостру кишкову інфекцію з можливим затяжним перебігом. Пізніші дослідники підтвердили правильність цього твердження, яке заперечує існування хронічної форми шигельозу.

З 1962 р. по 1989 р. кафедру очолювала професор Олександра Семенівна Сокол. Під її керівництвом виконано низку пріоритетних досліджень протозойних хвороб, вірусних гепатитів, грипу, харчових токсикоінфекцій, ботулізму, менінгококової інфекції, орнітозу. З іменами О. Сокол і її учнів пов'язане втілення у широку лікарську практику димексиду, замінних переливань крові при печінковій комі, природних методів лікування грипу. Олександра Семенівна багато років очолювала Українське науково-медичне товариство інфекціоністів, спадкоємцем якого є теперішня Асоціація інфекціоністів України.

Спираючись на матеріали, якими володіє правління Асоціації, слід вважати, що другою після Одеси за часом створення є кафедра інфекційних хвороб при Харківському медичному університеті. Вона заснована у 1923 р. Першим завідувачем була професор Зінаїда Миколаївна Несмєлова. На очолюваній нею кафедрі велись дослідження кишкових інфекцій, висипного тифу, грипу, малярії. Зінаїда Миколаївна написала підручник з інфекційних хвороб для студентів медичних училищ.

У 30-ті роки збіглого століття в Харкові засновано Інститут удосконалення лікарів. Кафедру інфекційних хвороб очолив відомий учений Ілля Рафаїлович Брауде (1900-1958). Основні зусилля співробітників були спрямовані на підвищення кваліфікації сільських лікарів з інфекційних хвороб, спеціалізацію та удосконалення інфекціоністів. Професор І. Брауде та його помічники розробили перші навчальні плани і програми занять з лікарями, організували виїзні цикли. Вчений написав керівництво з диференційної діагностики інфекційних хвороб, він перший звернув увагу на симптом покашлювання (бронхіту) при черевному

тифі, що обумовлено гіперсекрецією в бронхах внаслідок переважання тонусу вагуса.

З 1969 р. по 1991 р. кафедру інфекційних хвороб Харківського медичного інституту очолювала професор Тамара Трохимівна Чорна. За її ініціативи вперше було апробовано лазерне і магнітно-лазерне опромінення та доведено його ефективність при лікуванні хворих на бешиху, ангіну, пневмонію, дизентерію тощо.

До найстарших наукових центрів безперечно належить Львів. Тут з кінця минулого сторіччя клінікою заразних хвороб завідував відомий лікар Вінцентій Арнольд, який одночасно (з 1894 р.) вів доцентський курс інфекційних хвороб на медичному факультеті Львівського університету.

У Народній Лічниці Львова плідно працював Євген Озаркевич, який розробив поправки до закону Австро-Угорської імперії про поборювання інфекційних хвороб, видав книгу «Недуги пошестні», ряд праць про малярію, інфекційну жовтяницю і холеру. Інший славетний львів'янин – Мар'ян Панчишин – відомий своїми книгами «Про п'ятнистий тиф з клінічного становища», «Про бактерійну форму червінки», організував перший в Галичині протитуберкульозний диспансер.

Визначний лікар легіону Українських січових стрільців Володимир Білозор багато уваги зосереджував на вивченні інфекційних хвороб та зціленні хворих. Він видав відому працю «Причини до історії епідемії на шляху УГА (1919-1920 рр.)».

З 1926 р. клінікою заразних хвороб завідував Вітольд Ліпінський, який був головним лікарем епідемічних бараків і провадив доцентський курс інфекційних хвороб. У 1939 р. на базі цього факультету був створений медичний інститут, а В. Ліпінського було обрано першим завідувачем кафедри інфекційних хвороб. У клініці розроблялись методи діагностики і лікування розповсюджених хвороб.

Серед завідувачів кафедри інфекційних хвороб Львівського медичного інституту повоєнного часу особливої уваги заслуговує доцент Борис Миколайович Котляренко (1900-1969), який багато праці вклав у вдосконалення лікувальної та навчальної роботи в клініці. Б. Котляренко вперше описав ряд патогномонічних клінічних ознак черевного, висипного тифів і бруцельозу.

У післявоєнні роки в Києві було відкрито Науково-дослідний інститут інфекційних хвороб, який згодом увійшов до складу Інституту епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л. Громашевського. Серед відомих клініцистів, які працювали в цьому інституті, слід згадати

його директора професора Івана Лук'яновича Богданова (1903-1988). Проведено цінні дослідження скарлатини, дифтерії, внутрішньолікарняних інфекцій, клінічних варіантів ешерихіозів, перебігу сальмонельозу залежно від серотипу збудника, ролі алергії в патогенезі та клініці інфекційних хвороб. Розроблено та впроваджено раціональні схеми терапії.

Професор Микола Іванович Морозкін (1893-1966) здійснив цінні дослідження дизентерії, черевного тифу, безжовтяничної форми вірусних гепатитів, розробив диференційну діагностику грипу. Інфекціоністам добре відомий симптом Морозкіна при грипі В.

В'ячеслав Андрійович Постовіт (1924-1998) значно поглибив уявлення про механізми формування хронічного черевнотифозного бактеріоносійства. Згодом доля закинула професора В. Постовіта в С.-Петербург, де він був одним з авторитетних учених-інфекціоністів Росії. Перу В'ячеслава Андрійовича належить 7 клінічних монографій і керівництво з інфекційних хвороб для лікарів. Особливо значний внесок вченого у вивчення вікових особливостей інфекційних хвороб.

Добру пам'ять залишила після себе провідний невропатолог Інституту епідеміології та інфекційних хвороб доктор медичних наук Марія Якимівна Ващенко, якій належить вагомий науковий доробок про нейровірусні інфекції і поліомієліт. У монографії «Інфекційні неврити лицевого нерва» М. Ващенко описала особливості клінічного перебігу та терапії цих невритів залежно від етіології захворювання. В основу був покладений досвід лікування 1133 хворих на периферичний парез або параліч мімічних м'язів. У літературі важко знайти таку кількість спостережень одного автора. У співавторстві з талановитим клініцистом доктором медичних наук Оленою Кирилівною Тринус видано цінну монографію «Поражение нервной системы при гриппе и других респираторных вирусных инфекциях». На жаль, ці вчені передчасно відійшли з життя.

У багатьох сучасних інфекціоністів свіжий у пам'яті образ відомого клініциста Бориса Леонтієвича Угрюмова. Він вивчав вірусні гепатити з позицій клініциста. У його працях відображені спостережливість лікаря і тонке розуміння психології хворої людини. Вони привертають увагу не тільки багатством змісту, але й образністю, що свідчить про літературний хист вченого.

Професор Б. Угрюмов і його співробітники ретельно дослідили безжовтяничну, холестатичну, спленомегалічну, фулмінантну форми вірусних гепатитів, варіанти формування

хронічного вірусного гепатиту і цирозу печінки. Асоційований характер гепатиту В дав підставу Борису Леонтійовичу розглядати цю інфекцію як загальномедичну проблему.

Низку книг і статей вченого присвячено деонтології інфекціоніста й досвіду роботи в період Другої світової війни. Мабуть, багатьом читачам запам'ятались його книги «Записки фронтового врача», «Незримый фронт», «Природа, болезни, учение», «О врачебном долге». Деонтологічні та мемуарні праці цього талановитого клініциста нашого часу слід більше і частіше залучати до навчального процесу, виховання нового покоління лікарів.

З 1938 р. по 1971 р. кафедрою інфекційних хвороб Кримського медичного інституту керував професор Володимир Михайлович Домрачов. Наукові праці цього відомого інфекціоніста присвячені розробці імунотерапії інфекційних хвороб. Він один з перших описав кримську геморагічну гарячку і гарячку папатачі. Професор В. Домрачов видав підручник з інфекційних хвороб для фельдшерів і ряд цінних монографій. У цьому ж інституті з 1964 р. по 1993 р. кафедрою дитячих інфекційних хвороб завідував Володимир Назарович Бичковський. Основні роботи вченого присвячені патогенезу та лікуванню дизентерії, гепатитів, сальмонельозів, ентероколітів і гнійних менінгітів у дітей. Протягом наступних 23 років кафедру очолювала професор Муза Андріївна Борисова. Були запропоновані цитохімічні методи оцінки перебігу гострих кишкових інфекцій і вірусних гепатитів та ефективності здійснюваної терапії.

Серед славетних інфекціоністів України чільне місце посів одеський професор Леонід Костянтинович Коровицький. Учений з 1934 р. по 1968 р. очолював кафедру в Одеському медичному інституті. Особливо плідною була його праця з проблем малярії, бруцельозу і токсоплазмозу. Написане ним «Практическое руководство по малярии» витримало 5 видань і сприяло підвищенню кваліфікації лікарів. Професор Коровицький розробив клінічну класифікацію і вакцинотерапію бруцельозу, досяг значних успіхів у дослідженні змін серцево-судинної системи та їх корекції при інфекційних хворобах. У наступні роки завідувачем кафедри працював Василь Пилипович Ліпковський. Разом з професором Раїсою Петрівною Наумовою він написав навчальний посібник «Інфекційні хвороби. Практичні заняття», що користувався популярністю серед студентів і перевидавався.

На Івано-Франківщині і в Україні добре знаний професор Володимир Олександрович Мацієвський. Наукова діяльність очолюваної ним кафедри була спрямована на розробку

імунохіміотерапії черевного тифу та інших кишкових інфекцій, санацію черевнотифозних і дифтерійних бактеріоносіїв. Володимир Мацієвський – автор першого україномовного підручника «Інфекційні хвороби» для медичних ВНЗ, за який він отримав ступінь доктора наук.

З 1963 р. по 1981 р. кафедрою інфекційних хвороб в Тернопільському медичному інституті керувала професор Людмила Іванівна Богачик. Вона з натхненням впливала у наукову роботу і навчальний процес епідеміологічне вчення свого великого наставника Лева Васильовича Громашевського. Кандидатська і докторська дисертації Людмили Іванівни присвячені проблемі спорадичного висипного тифу. Ці наукові праці характеризуються ретельним виконанням, на них часто посилаються інші автори. Багато зусиль доклала Л. Богачик для вдосконалення методики навчання студентів у клініці інфекційних хвороб, запропонувала оригінальні схеми перебігу і діагностики основних нозологічних форм.

Межі статті дозволяють назвати лише декотрих інфекціоністів, котрі належать до еліти галузі. Серед таких чільне місце посіли професори М.Б. Станішевська, І.І. Левіт, А.І. Трипольська, В.І. Бичкова з Дніпропетровська, С.Є. Карюк, Л.О. Яценко, М.М. Лисковцев, з Харкова, Г.І. Хоменко, І.К. Мітченко з Києва, Р.П. Макось і Т.М. Зубик з Івано-Франківська, О.М. Кишко з Ужгорода, М.Ф. Росташов, І.М. Гнутов, В.Т. Шугайло із Запоріжжя, а також доценти Н.Г. Гуркут-Стьопіна з Одеси, М.К. Данилов із Запоріжжя, Є.Г. Попкова із Дніпропетровська, Ф.Ф. Юрчак з Вінниці, В.П. Осипов із Тернополя. Окремого дослідження заслуговують покоління практикуючих лікарів, які надали професійну допомогу сотням тисяч інфекційних хворих.

Завершуючи короткий історичний нарис, є підстави стверджувати, що сучасні інфекціоністи України мають славетних попередників, якими слід пишатись, з яких можна і треба брати приклад служіння науці, хворій людині та Батьківщині.

Література

1. Андрейчин М.А. Вікопомний подвиг українського лікаря // Вісник фонду Олександра Смакули. – 1998. – № 2 (4). – С. 54-55.
2. Кириченко Д.Ф., Андрейчин М.А. 130 років з дня народження академіка Д.К. Заболотного // Інфекційні хвороби. – 1996. – № 3. – С. 47-48.
3. Нариси з історії клінічної інфектології в Україні / За ред. М.А. Андрейчина. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 308 с.
4. Світлій пам'яті вчителя і колеги (до 80-річчя від народження Л.І. Богачик) // Інфекційні хвороби. – 1997. – № 2. – С. 56.